

УДК 94:327(470:497.11)"191"
929.52КАРАЂОРЂЕВИЋ"191"
929.52РОМАНОВ"191"

Људмила КУЗМИЧЕВА
Московски државни универзитет „М. В. Ломоносов“
kuzmicheva3@yandex.ru

Карађорђевићи и крај династије Романов

Апстракт: У раду се на основу српских и руских архивских докумената и зборника грађе истражује карактер међусобних односа владајућих династија у Русији и Србији у завршној етапи Првог светског рата. Анализира се однос Николаја II према краљу Петру Карађорђевићу и престолонаследнику Александру, као и односу Србије према судбини чланова дома Романов после октобарског преврата. Проучава се улога српског посланика у Русији Мирослава Спалајковића у формирању представа српске владе о судбини руског цара и његове породице. Посебна пажња је посвећена истраживању улоге Спалајковића у пружању помоћи кнегињи Јелени Петровној Романовој, протераној с мужем у Алапајевск. На основу материјала Уралске изванредне комисије и мемоара Сергеја Николајевича Смирнова реконструишу се околности хапшења и затварања Јелене Петровне Романове и чланова српске мисије у јулу 1918. године.

Кључне речи: Романови, Карађорђевићи, кнегиња Јелена Петровна Романова, убиство царске породице у Јекатеринбургу, српски посланик у Русији Мирослав Спалајковић, мемоари Сергеја Николајевича Смирнова, међудинастичке везе Русије и Србије

Кнегиња Јелена постаје све више симбол крвних и политичких веза између нашег народа и Русије. Тактична и ретке интелигенције она врши улогу на најкориснији начин по нашу отаџбину. Мирослав Спалајковић, српски посланик у Русији, 1915.¹

1 Москва – Србија, Белград – Русија. Сборник докумената и материјала, Том 4: Русско-српске одношенија. 1917–1945 г., прир.: А. Тимофејев, Г. Милорадовић, А. Силкин, (Москва: Главархив Москви, ЦГА Москви, 2017), 499.

Зближавање две владајуће династије у Русији и Србији, Романових и Карађорђевића, почетком XX века хронолошки је обележено судбоносним догађајима – убиством краља Александра Обреновића 1903. у Србији и убиством цара у Русији 1918. Тих петнаест година односа између тристогодишње династије Романов и младе српске династије испуњено је драматичним збивањима: четири рата и две револуције, окупација Србије и слом Руског царства. После 1918. није више било ни династије Романов, ни руског царства, није било ни пређашње Србије, а династија Карађорђевић је почела да влада у потпуно новој држави – Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.

Романови и Карађорђевићи су били повезани међусобним споразумима и обавезама, родбинским везама и личним симпатијама. За обе државе, Русију и Србију, у истраживаном периоду, посебно је био актуелан проблем чврстине монархистичког система. Руска династија је раздирана конфликтима унутар самог дома Романов, у којем је сазрела завера против цара. Династију Карађорђевић, која се скоро 45 година налазила у емиграцији, нису сви признали и прихватили у Србији. Новог српског краља Петра су слабо познавали у Србији, јер је, не својом вољом, са четрнаест година напустио отаџбину, а његова деца, два сина и ћерка, први пут су 1903. ступила на српску земљу.

Ни околности ступања династије Карађорђевић на српски престо нису доприносиле јачању њеног међународног престижа. У европској монархистичкој породици негодовање је изазвало то што завереници-убице нису били кажњени, већ су, напротив, били блиски двору. Посланици неколико европских држава су напустили Београд у знак протеста и руски спољнополитички ресор је морао да уложи озбиљне напоре како би се нормализовао положај и признала легитимност нове српске династије у Европи.²

Процес нормализације тих односа се отегао и званична посета српског краља Русији се десила тек 1910. године. Указан му је уистину царски пријем, па је Петар Карађорђевић почео да размишља о династичком браку са Романовима за свог наследника, принца Александра. Он је имао у виду једну од кнегиња царске крви – ћерку великог кнеза Константина Константиновича Татјану, која је била рођака цара Николаја II у трећем колону.

2 Видети детаљније: Ольга М. Курчатова, „Переворот в Сербии 29 мая 1903 г. как объект внимания внешней политики и общественного мнения России“, (Диссертация на соискание ученой степени к. и. н., Саратов, 2008).

Државни делатник, музичар и песник, који је писао под псеудонимом К. Р., велики кнез Константин Константинович тај предлог није прихватио. У свом дневнику је записао: „Краљ ме је затекао неспремног. Нисам могао да кажем Краљу да се противим том браку јер се српска династија није довољно учврстила на свом нестабилном престолу. Свалио сам на Татјану да све зависи од ње.“³ Татјана се ускоро из љубави удала за кнеза Константина Багратиона-Мухранског. Али судбина ју је ипак довела у Србију, када је после погибије свог мужа на фронту 1915. и револуционарних потреса у Русији, она са децом нашла уточиште у држави у којој је владао њен несудбени вереник Александар Карађорђевић. Он је до тада већ постао и њен рођак, јер су се Константиновичи ипак ородили с Карађорђевићима. У августу 1911. у Петерхофу је, у присуству императора и царевића наследника, приређена раскошна дворска свадба ћерке краља Петра, српске принцезе Јелене Карађорђевић и сина великог кнеза Константина Константиновича, кнеза царске крви, Иоана Константиновича Романова.⁴

Тај брак је имао велики политички значај. Руски посланик у Београду Н. Х. Хартвиг је овако оцењивао важност међудинастичког савеза: „Нема, наравно, Србина који није схватио и проценио огroman (за државу) политички значај успостављања родбинских веза између руског императорског дома и династије ‘Црног’ Ђорђа, која

3 К. Р. Великий князь Константин Романов, *Дневники. Воспоминания. Стихи. Письма*, (Москва: Искусство, 1998), 325.

4 О склапању тог брака видети: Людмила В. Кузьмичева, „Русское платье сербской принцессы. Свадьба Елены Карагеоргиевич и Иоанна Константиновича Романова“, *Родина*, март 2006, спец. выпуск: Черногория и Россия; Людмила В. Кузьмичева, „Балканские принцессы в семье европейских монархов (К вопросу о признании равнодостоинства черногорской и сербской династий)“, *Человек на Балканах. Социокультурные измерения модернизации на Балканах (последняя четверть XIX – начало XX вв.)*, отв. ред. Р. П. Гришина, (Санкт Петербург: Алетей, 2007), 342–373; Людмила В. Кузьмичева, „Представители Императорского Дома Романовых о Карагеоргиевичах и Петровичах“, *Нововековне српске династије у мемоаристици*, ур. П. Крестић, Т. Живковић, (Београд: Историјски институт, 2008), 261–284; Людмила В. Кузьмичева, „Правящие династии Сербии и Черногории в восприятии представителей Дома Романовых в конце XIX – начале XX в.“, *Человек на Балканах: Власть и общество: опыт взаимодействия (конец XIX – начало XX в.)*, отв. ред. Р. П. Гришина, (Санкт Петербург: Алетей, 2009), 189–201; Людмила В. Кузьмичева, „Сербская тема в императорском Доме Романовых в годы Первой мировой войны“, *Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке*, Сборник статей, ред. кол. К. В. Никифоров, М. Беляц, (Москва: Институт славяноведения РАН, 2016), 32–56.

је убудуће добијала, захваљујући тим везама, морални ослонац и харизму тако неопходну у држави која је преживела не мали број потреса због борби за престо“⁵. Он је такође запазио да ће то помоћи подизању престижа Србије „међу осталим државама Балканског полуострва и ојачати њену династију“.

Међутим, за јачање позиција династије Карађорђевић, тај брак није био довољан. Сам карактер врховне власти једне личности у Србији захтевао је најпре васпитавање престолонаследника који је могао да постане ауторитарни монарх. И у томе је помоћ дошла из Русије. Престолонаследник Александар Карађорђевић је још као дечак боравио у Петербургу, био је у гостима код својих тетака, сестара његове рано преминуле мајке. Његове тетке, велике кнегиње Милица и Стана Романов, ћерке црногорског кнеза Николе, при двору Романових су заузимале висок положај. Оне су биле удате за браћу – велике кнежеве Петра и Николаја Николајевича. Отац је одлучио да ће се Александар Карађорђевић школовати у Пажевском корпусу, али је ускоро након преврата 1903. отишао са оцем у Србију, а испите давао екстерно.

Године 1906. у Србију је позван васпитач будућег наследника српског престола Александра Карађорђевића, пуковник Роман Петровић Суљменев. О избору Суљменева и околностима тог постављења је писао у успоменама бивши директор школе Пажевског корпуса, генерал Н. А. Јепанчин.⁶ У Београд је ускоро стигла и породица Суљменева. Његов унук, доктор геологије и минералогije, професор, познати православни свештеник и црквени писац Глеб Александрович Каледа (1921–1994), према речима своје мајке, ћерке Р. П. Суљменева, Александре, која је као петнаестогодишња девојка дошла код оца у Београд, писао је: „У Београду је породица Суљменев живела у краљевском двору и понекад је излазила из њега, возећи се у краљевској кочији. Народ је мислио да путује сам краљ и клањао им се. После извештаченог и углађеног Петербурга и Русије с њеним поделама људи по сталежима, титулама и богатству, Србија је изненадила Суљменеве простотом свог карактера и приступачношћу краљевског двора. [...] Краљевић Александар и његов васпитач Роман Петровић су веома заволели један другог. Принц је био добар

5 Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), Ф. Политархив, 1911, Оп. 482, Д. 526, ЛЛ. 225–225 об.

6 Николай А. Епанчин, *На службе трех императоров*, (Москва: Полиграфресурсы, 1996), 343–345.

и предусретљив. Имао сам прилике да читам нежна писма, дописне карте Александра деди, написане за време турнеје по Француској, Аустро-Угарској, где су одлазили Суљменеви на кратак одмор. Како би олакшао свом васпитачу, краљевић му је писао на руском, извињавајући се унапред за могуће грешке, мада таквих није било [...] Задаци васпитача царева су били веома широки и у значајној мери неодређени. Требало је да васпитачи припреме своје питомце за предстојећу дужност и положај, васпитати личности са неопходним за то особинама. Обезбедити широко опште образовање, одабирајући за то одговарајуће предаваче, организујући поучна путовања итд.“⁷ Шта је од тога успео да оствари руски васпитач, тешко је рећи, али, у сваком случају, осећај захвалности према наставнику очувао се код васпитаника дуго. Глеб Каледа пише о помоћи коју је краљ Александар пружао свом васпитачу у тешким годинама грађанског рата: „Тешко ми је да одредим какав је утицај деда имао на Александра Српског, али они су искрено волели један другог. После револуције, у време глади, деда је неколико пута добијао пошиљке из иностранства с неразумљивом повратном адресом, а унутра је био папирић с потписом „Александар“.“⁸

Роман Суљменев, познавалац географије и етнограф-аматер добро је познавао природу и историјске споменике Србије. О томе сведочи и водич кроз Србију са илустрацијама, који је написао 1910. године у току припрема за посету кнежева царске крви Олега и Игора Константиновича Београду.⁹

Представници династије Карађорђевић су били тесно повезани са Русијом. Брат краља Петра, Арсен и његов син Павле, којег је имао из брака са Аурором Демидов, до 1903. су били руски поданици. Српски краљ Петар, његови синови, брат и братанац су, на тај начин, били блиски са представницима династије Романов. Улога ћерке краља Петра, Јелене је била посебна; она сама је постала Романовна и ушла у царски дом Романових, а деца коју је имала са Иоаном Константиновичем истовремено су била унуци представника три владарске династије: руских Романова, српских Карађорђевића и црногорских Петровића. Иоана Константиновича је топло примио у своју породицу и таст краљ Петар, као и женин брат – принц-регент Александар. О тим срдчним односима током тешких ратних година сведочи, на

7 Датум приступа 30. 3. 2017, <http://www.pravmir.ru/zapiski-ryadovogo/>

8 Исто.

9 Государственный Архив Российской Федерации (ГАРФ), Ф. 660, Оп. 2, Д. 611.

пример, телеграм Иоана Константиновича српском престолонаследнику од 14. октобра 1916. у којем му захваљује за српски орден који је добио: „С поносом носим Карађорђевог крст са мачевима.¹⁰ Срдачно захваљујем за ту високу награду, коју нисам заслужио. Братски грлим тебе и твоје бесмртне хероје, који изазивају запрепашћење. Нека живе српски витезови. Кнез Иван“.¹¹ Ту награду је Иван Константинович добио потпуно заслужено. Он се заједно са своја четири брата од почетка рата налазио на фронту и учествовао у борбеним дејствима. У јесен 1915. његов млађи брат Олег је рањен и затим умро од последица тешког рањавања. Он је био најталентованији од браће, писао је песме, завршио је Александровски лицеј. Младића су добро знали и волели у породици Карађорђевић, са којом се упознао за време своје посете Београду заједно са братом 1910. године.¹²

Судбина брачног савеза Карађорђевића и Романових је била жалосна. Срећни млади супружници који су се волели, живели су заједно мање од седам година, и то последње године у прогонству. Иоан Константинович је 18. јула 1918. зверски убијен заједно са својом браћом Игором и Константином и другим својим рођацима – великом кнегињом Јелисаветом Фјородовном, великим кнезом Сергејем Михаиловичем и кнезом Владимиром Палејем у Алапајевску. Јелена Петровна Романова је провела пола године у пермском и московским затворима и с муком је успела да се извуче из бољшевичке Русије. Малобројнима из дома Романов је успело да умакну крвавом црвеном терору. Страшна судбина је стигла и породицу императора Николаја II. Без суђења и истраге, он, његова жена, ћерке и син су стрељани у подруму Ипатијевске куће у Јекатеринбургу.¹³ Зашто нико од представника европских родбинских монархија није пруж-

10 Карађорђевог крст – Орден Карађорђевог звезде је имао четири степена, а за војне заслуге је могао бити уручен орден са мачевима. То је била висока државна награда и број награђених је био строго ограничен.

11 Архив Србије (АС), МИД, ПсП ПО, ф. 1, Р100/1916.

12 О посети детаљније: Людмила В. Кузьмичева, „Семља великог князя Константина Константиновича Романова на балканских дорогах“, *Романовы в дороге: Путешествия и поездки членов царской семьи по России и за границу*, отв. ред. М. В. Лескин, О. В. Хаванова, (Москва, Санкт Петербург: Нестор-История, 2016), 219–233.

13 Последњих година се том темом активно бави сарадница Руског државног архива друштвено-политичке историје (РГАСПИ) Људмила Анатолијевна Ликова, која је 2007. одбранила докторску дисертацију „Истражни документи о убиству руске царске породице као историјски извор“ („Следственные документы по делу об убийстве российской императорской семьи как исторический источник“). Людмила А. Лыкова, *Следствие по делу об убийстве российской импера-*

жио руку помоћи руској царској породици? У историографији се о тој теми воде дугогодишње дискусије, али одговора још увек нема.

А какву је позицију заузела Србија према судбини Романових? Српско питање је, како је познато, умногоме одредило почетак Првог светског рата, улазак Русије у рат, који је повукао са собом за њу драматичне догађаје који су уследили. Руски император је обећао да неће оставити Србију у невољи и своју реч је одржао. Чини се да би он сада најпре могао да рачуна на помоћ, ако не директну, онда посредну савезника. Не може се рећи да је српска краљевска породица остала потпуно равнодушна према положају руског цара који је абдицирао.

Како изгледа, тачне информације о погибији царске породице Карађорђевићи нису имали до краја 1918. године. Тако 28. децембра 1918. српски посланик у Стокхолму Бошко Чолак-Антић¹⁴ саопштава престолонаследнику Александру Карађорђевићу да су бољшевици највероватније при одступању повели са собом царицу и ћерке и да су оне живе. Даље он пише да ни Јелена Петровна не верује у смрт руске царице и њене деце: „Кнегиња Јелена, која није склона неоснованом оптимизму, сматра исто то. Данас је из Архангелска стигла вест да је велика кнегиња Татјана писала великом кнезу Кирилу да је руски цар жив. Многи упорно верују у то.“¹⁵

У то време информације које је имао Чолак-Антић о погибији зета српског краља, кнеза Иоана Константиновича Романова, биле су поуздане: „Амерички посланик саопштава да је преко Омска од америчког вице-конзула на постављено питање добио одговор: званично је потврђено да су великог кнеза Иоана Константиновича и његовог брата убили бољшевици у Алапајевску. Њихова тела су пронађена, опојана и сахрањена на посебном гробљу; вице-конзул ће послати детаљнији опис, када дозна. Без обзира на то што та вест изгледа прилично убедљиво, не треба игнорисати ни то да и поред тога тврде да су кнеза Ивана видели живог“.¹⁶

Јелена Петровна Романова је поделила са својим мужем сва искушења која су га задесила и упутила се са њим у прогонство. Њега је са двојицом браће бољшевичка влада у пролеће 1918. послала у

торској семљи, (Москва: Российская политическая энциклопедия, 2007); Людмила А. Лыкова, *Убийство императора Николая II*, (Москва: Белый город, 2015).

14 Бошко Чолак-Антић (1871–1949) је у мају 1918. био постављен за посланика Србије у Шведској.

15 Архив Југославије (АЈ), Ф. 74, Ф. 4–11, Л. 531.

16 Исто, Л. 532.

Вјатку. С њима су упутили и млађег сина великог кнеза Павла Александровича, кнеза Владимира Палеја. Његова мајка је у својим успоменама високо оценила храброст и верност супружничким дужностима Јелене Петровне: „она је сјајна, прати мужа у прогонство. Погледавши ме, она је одмах рекла да треба припазити на Владимира. И заиста, син је у сваком писму писао о њој са одушевљењем. Те године несрећа нам је уништила живот и зближила нас. Сада је она једна од мојих најдражих пријатељица.“¹⁷

Дана 17. (30) априла 1918. прогнане су из Вјатке послали у Јекатеринбург. Млади Владимир Палеј је писао мајци да су их „сместили у кућу неких Артамонових и они су се, на срећу, старали о кнежевима како су могли“; у Јекатеринбуршкој цркви су на ускршње вече кнежеви са упаљеним црвеним свећама у рукама слушали псалме, песме наде.¹⁸ Дана 5. (18) маја Владимир је писао мајци да „су их преместили из Јекатеринбурга у Алапајевск, уралски рударски градић [...] Сместили су их све у тамошњу школу, писао је он. Испред зграде је башта. Код њих су довели велику кнегињу Јелизавету Фјодоровну.“¹⁹ А након два месеца, 5. (18) јула сужњи су живи бачени у јаму у Алапајевску и затрпани гранатама. Њихова смрт је била мучна.

Шта је учинила српска влада како би помогла свом зету и његовој жени? Веза са Русијом је за време револуционарних догађаја одржавана преко српског посланика у Русији Мирослава Спалајковића (1869–1951). Умногome је управо он одредио стратегију и тактику српског руководства по питању судбине династије Романов. Његов став је био уздржан, чак пасиван. Улога и место Спалајковића у развоју руско-српских односа у Првом светском рату је детаљно анализирана у веома солидном истраживању младог српског научника Зорана Бајина.²⁰

Спалајковић је са радошћу и одушевљењем поздравио Фебруарску револуцију.²¹ Ни одрицање императора Николаја II од престола није код њега изазвало велико огорчење. Српски посланик је подржавао демократске реформе у Русији, иступао је на митинзима, сусретао се са члановима Привремене владе. Пад монархистичког

17 Ољга Палеј, *Воспоминания о России*, (Москва: Захаров, 2016), 100.

18 *Исто*, 104.

19 *Исто*, 107.

20 Зоран Бајин, „Мирослав Спалајковић (1869–1951) Биографија“, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2016), 222–354.

21 *Исто*, 284–287.

режима је сматрао законитим, није показивао никаквог саосећања према цару и царици, тврдо је веровао у светлу будућност руског парламентаризма. Изражавати било какво саосећање према Романовима, а у том смислу и према Јелени Петровној, очигледно је сматрао опасним и непотребним. Тако је, када је иступао на митингу војника и морнара 19. маја 1917. с позивом на продужење рата и пружање помоћи Србији да се ослободи, с истим апелом иступио белгијски социјалиста Емил Вандервелде, изјавивши да је у „реакционарној хидри Европе“ било три главе – Романових, Хоенцолерна и Хабзбурга, од којих две још увек стоје.²² А министар иностраних дела М. И. Терешченко је прекорио Спалајковића, јер је на цареве молбе Србија одговарала с већом вољом него на апеле Привремене владе, имајући у виду своје посредовање по питању организације „Црна рука“.

Зато су многи војници и официри Прве српске добровољачке дивизије са негодовањем гледали на револуционарне догађаје у Русији и ликвидацију монархистичког система. „Према револуцији се српски официри односе непријатељски. Они говоре: хапшење садашњег великог покровитеља и заштитника идеје Велике Србије, највећа несрећа је за нас и за српски народ. И ко је ухапсио нашег покровитеља? ‘То је шљам – Савет радничких и војничких депутата; ускоро ћемо му показати. У том ђубрету, (тј. Совјету радничких и војничких депутата) се налази 3000 шпијуна, викао је начелник штаба Прве дивизије Белић“. О тим расположењима је писао доктор пука (бољшевик).²³

Ни српски конзул у Одеси Марко Цемовић није као Спалајковић оцењивао промене које су се десиле у Русији. „До јуче, до преврата, наша национална идеја имала је најискренијег заштитника у лицу цара Николе. Љубав, истинита љубав бившег цара према Србији и српском народу припомогла је да виша бирократија акцептира идеју Југославије. С падом цара и с њиме старога бирократског апарата, разрушено је у знатној мери оно, што смо ми до сада радили и урадили у политичким круговима старога режима. Сад се морамо рачунати с партијама, њиховим вођама и њиховим политичким програмима у колико се они додирују међународних питања у опште и наших напосе“, писао је он у извештају Николи Пашићу 6. марта 1918.²⁴

22 Исто, 299.

23 Москва – Србија, Белград – Русија, 247.

24 Исто, 501.

Постепено је у извештајима Спалајковића нестајала еуфорија због свргавања монархије и све чешће су изражавана страховања да ослобођење Србије може бити угрожено у случају промене спољнополитичког курса Привремене владе. Октобарска револуција и долазак бољшевика на власт коначно су разуверили Спалајковића у успех демократских реформи у Русији. Сада у његовим извештајима провејава страх од предстојеће анархије и терора. Спалајковић је заједно са осталим представницима савезничких држава отпутовао из Петрограда у Финску у знак протеста против потписивања Брест-литовског мира, али се на Пашићев захтев вратио 29. марта и сместио се при дипломатској мисији у Вологди. У августу је прешао у Архангелск, одатле у Кандалакшу, а кроз недељу дана се вратио у Архангелск, који је постао престоница Владе Севера Русије Н. В. Чајковског. Спалајковића су далеко више интересовале променљиве околности започетог грађанског рата и пробој Солунског фронта него судбина династије Романов. Само су га захтеви краља Петра и принца-регента приморали да упућује Министарству иностраних послова Србије телеграме, засноване првенствено на непровереним гласинама.

Судбина Јелена Петровне, њеног мужа и деце узрујавала је само њеног оца и брата Александра. Они су бомбардовали Спалајковића телеграмима, на које је он одговарао уопштено и апсолутно некомпетентно.

Тако 18. фебруара 1918. из Хелсингфорса, у који је отишао након потписивања Брест-литовског мира заједно са осталим представницима дипломатског кора, он саопштава: „Са нама је кнез Арсен, који ће наставити пут у Француску. Кнегиња Јелена је остала у Петербургу, јер је из политичких разлога члановима породице Романов незгодно остављати Русију“.²⁵ Овде он као ужасне и срамотне за Русију описује услове Брест-литовског мира који су потписали бољшевици. Спалајковић саопштава да одлазак дипломатских представника савезничких држава у Хелсингфорс представља демонстрацију против политике бољшевика и да они планирају да се пребаце у Шведску. Спалајковић схвата посебну улогу Србије и пише: „С обзиром да је положај нас, Срба, особен, вероватно ћу се вратити са мајорима Максимовићем и Павловићем преко Мурман“.²⁶

Дана 20. фебруара он је заједно са представницима држава савезника отишао у Шведску, а затим се вратио у Вологду, одакле је

25 АС, МИД, ПсП ПО, ф. 1, Р32/1918.

26 Исто.

25. априла тајним телеграмом јавио МИД-у Србије: „дана 17. априла цар је са породицом, уз појачану стражу, одведен у Јекатеринбург. Телеграмом из Вјатке кнегиња Јелена ме је обавестила да се и она упућује тамо“.²⁷

А 1. новембра 1918. као одговор на питање како је убијен руски цар, он телеграфише МИД-у из Архангелска: „Имам саопштење из Јекатеринбурга да је убиство у ствари учињено према наређењу из Москве и да је месни совјет само привидно преузео на себе одговорност за тај акт. Војници су одбили то да учине, па је убиство извршио лично локални бољшевички комесар из револвера“.²⁸

Судбина Јелене Петровне је веома мучила њеног оца и Пашић 18. јула 1918. упућује у српско представништво у Кандалакшу телеграф са питањем: „Молим да ме обавестите телеграмом где се налази Јелена Петровна са породицом. Краљ се узрујава.“²⁹ Дана 9. септембра још једно питање, сада шифровани телеграм Стојана Протића: „Молим Вас, обавестите ме што је скорије могуће, да ли ви имате информације о кнегињи Јелени и деци макар то биле гласине. Краљ се узрујава“. Спалајковић је на то одговорио 15. септембра: „Примио сам Ваш телеграм бр. 3797. Кнегиња Јелена је остала у Јекатеринбургу заједно са својим секретаром Смирновим и мајором Мићићем, које сам послао у јуну да је прате у Петроград. Али они нису могли да се врате јер је железнички саобраћај прекинут. Бољшевици су их затворили, а затим ослободили. Замолио сам америчког посланика да телеграфише преко Вашингтона америчком конзулу у Јекатеринбургу. Децу и новац за њихово издржавање сам оставио код велике кнегиње Јелисавете у Петроград.“³⁰

Дана 21. септембра српски посланик у Стокхолму Чолак-Антић пита Спалајковића који се налазио у Архангелску: „Молим Вас да ме обавестите телеграмом шта се дешава са кнегињом Јеленом и њеном децом. Краљ је веома узнемирен и хоће да јој пошаље 20.000 франка на ма који начин.“³¹ Спалајковић му је одговорио као и раније дезинформишући га: „Кнегиња Јелена је остала у Јекатеринбургу, а њена деца код баке у Петрограду. О њиховом издржавању се брине наше тамошње посланство; оставио сам преводиоца Анастасијевића

27 АС, МИД, ПсП ПО, ф. 1, Р85/1918.

28 АС, МИД, ПсП ПО, ф. 1, Р111/1918.

29 АС, МИД, ПсП ПО, ф. 1, Р131/1918.

30 Исто.

31 Исто.

с којим Вас молим да се повежете преко нашег норвешког колеге, јер сам заштиту нашег посланства поверио норвешком посланику у Петрограду“.³² У ствари кнегиња Јелена је већ два месеца била у заједничкој тамници пермског затвора ВЧК.

И тек 22. октобра 1918. Спалајковић шаље хитан телеграм: „Амерички конзул телеграфише из Иркутска да бољшевици држе кнегињу Јелену у Јекатеринбургу као таоца. Молим вас да преко норвешке владе предузмете неопходне кораке према Москви ради њеног ослобођења и безбедности“.³³

Најтачније информације о Јелени Петровној стигле су из Владивостока 11. новембра 1918. од српског конзула В. Андоновића. Он је јавио да је примио енглеску медицинску сестру госпођу Рибул, која се 18. јула 1918. растала са Јеленом Петровном на железничкој станици у Јекатеринбургу, када су је бољшевици возили у Перм.³⁴ Госпођа Рибул је рекла и да је почетком октобра чула од једног Руса који је био у затвору у Перму да у том затвору држе кнегињу у ужасним условима.

Треба рећи да је Флора Ивановна Рибул, како је она себе звала у Русији, изражавала искрено саосећање и самилост према Јелени Петровној у Јекатеринбургу, где су се случајно упознале, и изразила жељу да је прати у Алапајевск. Сама Јелена Петровна је на саслушању у јекатеринбуршкој ЧК 14. јула 1918. сведочила: „Са енглеском сестром, која се спрема да крене заједно са мном, упознала сам се недавно код енглеског конзула, када сам свраћала код њега да му дам на чување неке драгоцености. Како сам сазнала из разговора са њом, она путује већ одавно – била је у разним земљама и државама. Сада креће у Владивосток, како би се вратила у отаџбину. До сада је радила на Кијевском фронту. Презива се Рибул. Само из љубазности је хтела са мном да крене.“³⁵ У ЧК је била саслушана и сама госпођа Рибул.³⁶

Настојања норвешког посланика су крунисана успехом и 5. децембра, након ослобођења Јелене Петровне из кремалског затвора у Москви, француски посланик у Русији јој је по налогу српског краља дао 20.000 франака.³⁷

32 Исто.

33 Исто.

34 АС, МИД, ПсП ПО, ф. II, Р178.

35 Государственный Архив Свердловской Области (ГАСО), Ф. 1913, Оп. 1, Д. 2, Л. 16.

36 Исто, Л. 14.

37 АС, МИД, ПсП ПО, ф. 1, Р131/1918.

Јелена Петровна је у децембру 1918. стигла у Стокхолм, у којем је 1917. било отворено српско посланство и где се налазила заједно са својом свекрвом, великом кнегињом Јелисаветом Маврикијевном, својом децом – сином Всеволодом и ћерком Јекатерином. А 25. децембра српски посланик у Копенхагену Милан Ракић је јавио у МИД Србије да је кнегиња Јелена у пратњи Чолак-Антића стигла у Копенхаген, одакле одлази у Француску.³⁸

Дакле, Спалајковић није испољио посебну ревност како би помогао кнегињи Јелени Петровној и њеном мужу, који му нису били потпуни странци. Он пише: „У новембру 1917. г., истог дана када је бољшевичка хидра предузела свој последњи напад против смртно рањене Русије, родио се мој други син. Поводом његовог крштења, у мисији је вршена црквена служба. Принцеза Јелена је била кума, а кум кнез Иван“.³⁹ Односно према српским патријархалним обичајима, они су постали његови блиски рођаци, за чију судбину би требало да брине.

Десет година касније Спалајковић је настојао да се оправда и чак је писао о томе да је покушао да помогне царској породици када га је за то замолила Јелена Петровна: „Из Јекатеринбурга, где се налазио император, јавила ми је да је узалуд покушавала да се види са децом цара, али је само успела да разговарала са ађутантом, кнезом Долгоруковим, који јој је рекао да император нема новца. Сазнавши за то, дао сам наредбу једном од војних аташеа, потпуковнику Војину Максимовићу да однесе новац у Јекатеринбург и да га уручи ађутанту императора. За време кампање у Добруци господин Максимовић је био на челу српског добровољачког корпуса. То је био истакнут официр, веома паметан и хладнокрван. Дошао је у Јекатеринбург и покушао је да се приближи императору, али је био суочен са несавладивим препрекама. Некада ће се сазнати детаљи те мисије.“⁴⁰ Ови редови су из Спалајковићевог предговора француском издању књиге успомена личног секретара Јелене Петровне, Сергеја Николајевича Смирнова.⁴¹

Сергеј Николајевич Смирнов (1877–1958) је био инжењер, архитекта, нумизматичар, колекционар старина, уметнички кри-

38 АЈ, Фонд 74, Ф. 4–11, Л. 533.

39 АС, Фонд Мирослав Спалајковић (Ф. М. С.) – 55, Л. 7.

40 Исто, Л. 9–10.

41 Serge Smirnoff, *Autour de l'assassinat des grands-ducs. Ekaterinbourg, Alapaievsk, Perm, Pétrograd*, (Paris: Payot, 1928).

тичар, до револуције лични архитекта породице великог кнеза Константина Константиновича Романова и управник дворског комплекса Павловск. Он је са Јеленом Петровном поделио заточеничко искуство у Перму и Москви. Године 1919. је након ослобођења дошао у Србију, у којој је наставио да руководи пословима кнегиње Јелене Петровне; у исто време је био и инжењер и архитекта при двору Карађорђевића; активно се бавио питањима руских избеглица у Југославији.⁴²

Књигу *О убиству великих кнежева* Смирнов је почео да пише у Стокхолму, у марту 1919, неколико дана по ослобођењу из бутирског затвора и емиграције из Русије, а завршио је у мају 1919. у Паризу, у којем је објављена на француском језику.

Трагични догађаји револуције и убиство господара Павловска Иоана Константиновича, седмомесечно заточеништво самог Смирнова најпре у пермском губернијском затвору (од 23. јула до 29. октобра), а затим и московским затворима до 28. фебруара 1919. рефлектовали су се у књизи издатој у Паризу, као и у одговорима за време предистражног поступка 1919–1922. који је у комисији за истрагу околности стрељања царске породице, спроводио истражни судија за посебно важна дела при Омском окружном суду Н. А. Соколов у граду Фонтенбло (у Француској), у који је Смирнов позван у својству сведока.⁴³ Године 2015. његове успомене су објављене на ру-

42 О делатности С. Н. Смирнова детаљније: Људмила Кузмичева, „Активност Сергеја Николајевића Смирнова при Краљевском Двору Југославије (1918–1941)“, *Руски некропол у Београду. Знамење историјског пријатељства*, ур. М. Радојевић, М. Ковић, (Београд: Фондација за обнављање, подршку и очување комплекса историјско-меморијалних споменика у Републици Србији „Руски некропол“, Институт за политички и економски дијалог, 2014), 122–140; Людмила В. Кузмичева, „Деятельность Сергея Николаевича Смирнова при Королевском Дворе Югославии (1918–1941)“, *Русский некрополь в Белграде. Символ исторической дружбы*, ред. М. Радоевич, М. Кович, (Белград: Фонд поддержания, восстановления и сохранения комплекса историко-мемориальных памятников в Республике Сербии „Русский некрополь“, Институт полит. и эконом. диалога, 2014), 128–146; Людмила В. Кузмичева, „Воспоминания С. Н. Смирнова как источник по истории сербско-русских отношений в годы Первой мировой и Гражданской войн“, *Славяне и Россия: Славяне и Россия в системе международных отношений*, отв. ред. С. И. Данченко, (Москва: Институт славяноведения РАН, 2017), 253–274.

43 Протокол допроса С. Н. Смирнова, 16 марта 1922 г., Николай А. Соколов, *Предварительное следствие 1919–1922 гг.: Сборник материалов*, сост. Л. А. Лыкова, (Москва: Студия ТРИТЭ, Рос. Архив, 1998), 337–346. (Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв, [Т.] VIII).

ском језику у аутографу, који се чува у фонду Смирнова у рукописном одељењу Народне библиотеке Србије.⁴⁴

Смирнов почиње своје приповедање од момента када је са југа Русије стигао у Петроград – 21. маја (3. јуна) 1918. и сместа кренуо у Павловск, а затим у Мраморни дворца, из којег је исељена мајка Иоана Константиновича, велика кнегиња Јелисавета Маврикијевна с децом Вером и Георгијем и унуцима Всеволодом и Јекатерином, децом Јелене Петровне и Иоана Константиновича, јединим унуцима српског краља Петра, и сестрићима принца-регента Александра Карађорђевића. Смирнов пише да су деца „живела на најскромнијој храни. Понекад је са села неко од бивших службеника слао јаја или брашно“.⁴⁵ Иначе, Смирнов је, без обзира на револуционарне догађаје, наставио да врши дужност управника двора Иоана Константиновича: „Потребно је било довести у ред домаћинство, требало је набављати новац, договорити се са Јеленом Петровном о томе како уредити нови живот деце, сазнати њене планове“.⁴⁶

За путовање у Алапајевск неопходно је било одобрење Бонч-Бруевича. Смирнов је одлучио да га добије преко српског посланика Мирослава Спалајковића, који се са целим дипломатским кором налазио у Вологди. Међутим, Спалајковић није био тамо; отпутовао је „у Москву како би се постарао о некој великој своти новца српске владе, коју је требало извући из Државне банке услед страховања да би Немци могли да је се домогну“.⁴⁷ У Вологди Смирнов још увек не схвата до краја катастрофу која се приближава. Он шета, разговара и ћути са великим кнежевима Николајем и Георгијем Михаиловичем и Дмитријем Константиновичем (кроз четири месеца сву тројицу ће большевици погубити); купује иконе, распитује се за цену „величанствене колекције икона“, паралелно добија преко познаника антиквара пола пуда хлеба за децу Јелене Петровне.

Мемоари Смирнова нам представљају нове податке о раду страних представништава, па и српског у Вологди. Српски посланик Спалајковић, према речима Смирнова, није био нарочито заинтересован за његово путовање у Алапајевск и предлагао му је да сачека повратак Јелене Петровне у Вологду. Међутим, Смирнов је, без обзи-

44 Сергей Смирнов, *В плену у царевубийци*, подготовка текста, коментарији и общаја редакция Корнелии Ичин, (Белград: Логос, 2016).

45 *Исто*, 12.

46 *Исто*.

47 *Исто*, 13.

ра на лоше предосећаје о којима пише, одлучио да оде на Урал. Спалајковић му је саветовао да путује са руским пасошем, али је Смирнов понео са собом „српски пасош од 13. 11. 1917. г. као аташе посланства и руководиоца послова Јелене Петровне, као и потврду посланства од истог датума о томе“. Да је Смирнов по савету Спалајковића кренуо са руским документима, тешко да би остао жив. Смирнов пише да је Спалајковић био критички настројен према Русији и Русима уопште, које је оптужио за плашљивост, и говорио да саосећа са револуционарима.⁴⁸

И сам Спалајковић приказује околности путовања Смирнова и српских војника у Јекатеринбург, иначе, приписујући себи ту иницијативу: „Почетком јуна принцеза Јелена је, желећи да се врати деци, која су остала код своје баке у Петрограду, отпутовала из Алапајевска, али су је локалне власти у Јекатеринбургу принудиле да прекине то путовање. Она је телеграфисала, молећи ме да се умешам. Ја сам сместа отишао у Москву, где су ми у комесаријату спољних послова обећали да ће потребна упутства бити предата у Јекатеринбург. Затим сам отпутовао у Петербург, одакле сам по хитном поступку у званичном српском вагону упутио мисију, која се састојала од господина Смирнова и једног српског официра заједно са двојицом наших војника. Мисија је требало да доведе принцезу Јелену до њене деце. Стигавши 22. јуна у Јекатеринбург, сутрадан увече, Смирнов и војници су били ухапшени заједно са принцемом“.⁴⁹

У ствари, српска мисија је у Јекатеринбург стигла 4/17. јула и њени чланови су се упутили код Јелене Петровне. Она им је изјавила да ће се без обзира на Караханово одобрење за путовање у Петроград, вратити код мужа у Алапајевск, јер је сазнала да су сви велики кнежеви стављени у затвор. Како је познато, следећег дана, све алапајевске сужње су бацили у јаму и затрпали гранатама; тамо је погинуо и њен муж, кнез Иоан Константинович заједно са своја два брата и рођацима. О његовој погибији Јелена Петровна ће сазнати тек након пола године. А за то време су Смирнов и српски војници покушавали да је избаве из Јекатеринбурга.

Интересанти су Смирновљеви описи чланова српске мисије који га прате. Мајор Мићић, по његовом мишљењу, брбљив је и лакоμισлен. Он је причао Смирнову да је „српска мисија пребацивала преко границе масу руских официра са српским пасошима“, који су

48 Исто, 83–84.

49 АС, Ф. М. С. – 55, Л. 10.

успели са собом да поведу чак и своје породице. Смирнов пише да је и Керенски отпутовао из „Москве преко Мурмана уз српски пасош као Милутин Марковић. То презиме је уобичајено у Србији, а један Марковић је био Спалајковићев доушник против бољшевика и према признању Мићића, украо је из министарства иностраних послова неке српске споразуме из времена Сазонова“.⁵⁰

Смирнов је, преносећи речи Јелене Петровне, детаљно описао живот великокнежевских сужњева у Алапајевску. Јелена Петровна је причала Смирнову много и о животу императора и његове породице у Јекатеринбургу. У Јекатеринбургу се, према одлуци америчког посланика, Јелена Петровна користила покровитељством америчког вицеконзула. Али је то покровитељство није спасило од хапшења и затвора.

Контакт Смирнова и српске мисије са представницима Уралског обласног совјета окончан је категоричким одбијањем да се дозволи одлазак Јелене Петровне⁵¹ и хапшењем ње и српске мисије 7/20. јула.

У Државном архиву Свердловске области (ГАСО) чува се следећи документ:

„15. јула [191]8

Представник српске мисије Божичић и гр. Смирнов, који су се јавили у обласни Совјет Урала у граду Јекатеринбургу и у категоричном тону изјавили да је друг Карахан дао дозволу за одлазак у Петроград и Москву Јелене Петровне Романове са свим гаранцијама несметаног проласка и изразили су своје недоумице по питању тога што до сада нису добијена наређења Центра Обласном Совјету.

По добијању званичних података, то се показало као измишљотина.

Поменута лица су ухапшена.

Председник Обласног Совјета“.⁵²

Смирнов се плашио да ће бити откривено да он није српски поданик, за шта је могао бити стрељан. Њега је спасао члан српске мисије, бивши аустријски војник, Србин Божичић, који је лагао да је видео Смирнова пре 10 година у Београду, где је, према његовим речима, радио у Министарству саобраћаја. У исто време, мајор Жарко Мићић је изјавио да Смирнова никада није познавао. То је страш-

50 Смирнов, *н. д.*, 22.

51 *Исто*, 29.

52 ГАСО, Ф. 1913, Д. 16, Л. 173.

но узнемирило Смирнова, јер је мајор био матурант руске коњичке школе.

Целокупна српска мисија, Смирнов и Јелена Петровна су били пребачени у пермски затвор. Смирнов је на речи Јелене Петровне „Ево куда Вас је довела Ваша верност“ одговорио да он није издао себе. Он веома брине за своју штићеницу, коју сматра „нервозном и плаховитом по природи“. У затвору су били заједно са А. В. Гендриковим, Ј. А. Шнејдером и А. А. Волковим, који су радили при царском двору, а који су се иначе налазили у Тоболску заједно са царском породицом. Смирнов, преносећи њихове речи, детаљно описује живот императора и његове породице у Тоболску.

Веома је дирљиво то што је 1918, на седму годишњицу венчања Ивана Константиновича и Јелене Петровне, Смирнов замолио надзорницу да однесе српској принцези букет мака, који је растао на пољима испод затворског прозора.

У пермском затвору 27. јула, односно четири дана након алапајевске трагедије, Смирнов је прочитао у локалним новинама вест о тобожњем бекству великих кнежева из Алапајевска, у које је наводно био умешан он и српска мисија. Та страшна лаж и клевета је могла да доведе до стрељања.

Индикативно је да се у Русији и до данас сматра да је Смирнов стрељан 1918. г. заједно са осталим притвореницима пермског затвора, на основу оптужбе за организацију бекства великог кнеза Михаила Александровича. Бар тако стоји у материјалима комисије за рехабилитацију. Тако у Одлуци о прекиду кривичног дела № 18/123666-93 „О разјашњењу околности погибије чланова руског императорског дома и лица из њиховог окружења у периоду 1918–1919. г.“ стоји: „Без обзира на то што су руководиоцима Пермског Изванредног Комитета за борбу против контрареволуције, спекулације и саботаже биле до детаља познате околности отмице и убиства великог кнеза Михаила Александровича Романова, материјали истраге Пермске ЧК су били фалсификовани и за ‘учешће у организацији бекства’ великог кнеза Михаила Александровича (Романова) и његовог секретара Џонсона Н. Н., у различитим временима су без суђења, као ‘организатори и саучесници у бекству’ Михаила Александровича Романова, узети за таоце, а затим према одлуци Пермске обласне ЧК од 9. октобра 1918 г. незаконито стрељани:

[...]

6. Смирнов Сергеј Николајевич – секретар и руководилац послови-ма кнегиње Јелене Петровне, ћерке краља Србије Петра I (датум и место рођења нису утврђени) [...]“⁵³

Као што видимо, Смирнов је заиста био близу погибије за време боравка у пермском затвору, пошто се нашао у списковима стрељаних према оптужби за организацију бекства великог кнеза Михаила Александровича.

Опис заточеништва у Перми, затвореника које је Смирнов тамо сретао током пет месеци, представља живописну и јасну слику хаоса и збрке прве године совјетске власти. Међу заточенима је била и девојка која се издавала за ћерку императора Анастасију. Смирнов пише о девојкама које су делиле ћелију са кнегињом: „Сматрам својим дугом да истакнем да су се све девојке, затворенице које су у ћелији биле са Јеленом Петровном, увек веома добро односиле према њој. Када су виделе да она сама пере рубље, оне су предлагале да јој помогну. Певале су јој затворске, тужне, али тако срдачне песме. Неке од њих, убице и лопови отворено су разговарале с њом о прошлости“⁵⁴

На крају, целокупна мисија и Јелена Петровна су били пребачени из Перме у Москву. Ту су стигли 1. новембра и предати ВЧК на Љубјанки Ј. Х. Петерсу, којег Смирнов описује овако: „Шљам. Бескрвно, злобно лице, покушаји упорног продорног погледа, обријан; у оделу комесара.“⁵⁵

Управо је Петерс новембра 1918. описао однос нових власти према Србији у завршној етапи Првог светског рата. На питање Јелене Петровне зашто их не пуштају, он је одговорио „да се један ваш батаљон налази на Мурману са савезницима. И док они, наши *бивши* савезници не прекину офанзиву на Русију, до тада ћете бити задржани у Русији као таоци“. „Зна се да се батаљон задржао на Мурману, јер Французи нису дали бродове, а зна се да Срби своје немају. Зна се да Србија неће да ратује против Русије.“ „Да, ми схватамо да Србија не напада Русију, али она ипак не оставља наше бивше савезнике“⁵⁶ Занимљиво је да је најконкретније податке о комесарима и њиховој политици Јелена Петровна у кремаљском затвору сазнала од есерке

53 Датум приступа 30. 3. 2017, <http://www.nik2.ru/documents.htm?id=269>

54 Смирнов, *н. д.*, 117.

55 *Исто*, 123.

56 *Исто*.

Спиридонове која је била у затвору са њом. Оне су се спријатељиле и после ослобођења Спиридонова је „дала Јелени Петровној све цвеће које јој је донела публика, која је била на суђењу“.⁵⁷

Тамо у затвору ВЧК су сазнали и о судбини српске војне мисије,⁵⁸ која је „ухапшена и боравила у Битирки око 12 дана све док није потписала да се неће мешати у послове Руске републике и објавила у ‘Известијама’ изјаву (са потписима скоро свих) да је за Русију најбоље уређење Федерација“.

Јелена Петровна је добила из Кремља одобрење да напусти Русију. А Смирнов се још до фебруара 1919. налазио у бутирском затвору. Он даје упадљиве и веома информативне описе својих цимера у ћелији. Међу њима није било мало странаца, представника различитих мисија, који су говорили Смирнову о околностима почетка и тока Првог светског рата.⁵⁹

Само је захваљујући напорима Јелене Петровне, која је отпутовала у Стокхолм, српски представник у Москви Бошњаковић је био приморан да започне процес ослобађања Смирнова, које се и десило 28. фебруара 1919. а он је ускоро напустио Русију. По доласку у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Смирнов је не само наставио да руководи свим пословима Јелене Петровне, која је са децом дошла код оца и брата, већ се и активно укључио у културну изградњу нове државе.

Није случајно Спалајковић био тако пасиван по питању спасавања Јелене Петровне. Романови уопште су му се чинили застарелим и непотребним елементом политичког система Русије. Он је прекоревео императора због слабости воље, несхватања ситуације. Десет година касније је, истина, другачије оценивао промену политичке ситуације у Русији. У предговору француском издању мемоара С. Н. Смирнова, он у надменом тону, са монархистичких позиција, излаже ситуацију: „Император више није владао ни собом ни Русијом. Пред њим је стајао проблем, који он није могао да реши због своје слабе воље. Налазећи се између спољног и грађанског рата, за разрешење те очигледне дилеме, он је изабрао одрицање. Какво разочаравајуће просвећење! А ипак у том судбоносном тренутку Русији је као никада раније био потребан император. У отвореном боју Николај II је напустио свој трон. Он је то урадио због осећања патрио-

57 Исто, 256.

58 О судбини српске мисије видети: *Москва – Србија, Белград – Русија*, 250–251.

59 Смирнов, *н. д.*, 146–177.

тизма, надајући се да ће зауставити револуцију и осигурати борбу на фронту. Каква чудновата заблуда! И последице тога су се појавиле. Глас судбине, као посмртно звоно, одјекује у загонетној души Русије и његово тужно ехо се разноси далеко, носећи несрећу на својим невидљивим, умишљеним крилима кроз руску таму... Утвара большевизма није закаснила да се појави и кроз неколико месеци њена злокобна сенка пала је на целу Русију“.⁶⁰

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив внешней политики Российской империи. Фонд Политархив.
- Архив Југославије. Фонд 74.
- Архив Србије. Фонд МИД, ПсП.
- Архив Србије. Фонд Мирослав Спалајковић.
- Государственный Архив Российской Федерации. Фонд 660.
- Государственный Архив Свердловской Области. Фонд 1913.

Објављени извори

- Москва – Сербия, Белград – Россия. Сборник документов и материалов, Том 4. Русско-сербские отношения. 1917–1945 гг., сос. А. Тимофејев, Г. Милорадовић, А. Силкин. Москва: Главархив Москвы, ЦГА Москвы, 2017.
- Соколов. Николай А. *Предварительное следствие 1919–1922 гг.*, Сборник материалов, сост. Л. А. Лыкова. Москва: Студия ТРИТЭ; Рос. Архив, 1998.

Мемоарска грађа

- Епанчин, Николай А. *На службе трех императоров*. Москва: Полиграфресурсы, 1996.
- К. Р. Великий князь Константин Романов. *Дневники. Воспоминания. Стихи. Письма*. Москва: Искусство, 1998.
- Палей, Ольга. *Воспоминания о России*. Москва: Захаров, 2016.
- Smirnoff, Serge. *Autour de l'assassinat des grands-ducs. Ekaterinbourg, Alapaievsk, Perm, Pétrograd*. Paris: Payot, 1928.

60 АС, Ф. М. С. – 55, Л.6.

- Смирнов, Сергей. *В плену у цареубийци*, подготовка текста, коментари и обща редакција Корнелии Ичин. Белград: Логос, 2016.

Литература

- Бајин, Зоран. „Мирослав Спалајковић (1869–1951) Биографија“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2016.
- Кузмичева, Људмила. „Активност Сергеја Николајевића Смирнова при Краљевском Двору Југославије (1918–1941)“. *Руски некропол у Београду. Знамење историјског пријатељства*, ур. М. Радојевић, М. Ковић. Београд: Фондација за обнављање, подршку и очување комплекса историјско-меморијалних споменика у Републици Србији „Руски некропол“, Институт за политички и економски дијалог, 2014.
- Кузьмичева, Людмила В. „Балканские принцессы в семье европейских монархов (К вопросу о признании равнородности черногорской и сербской династий)“. *Человек на Балканах. Социокультурные измерения модернизации на Балканах (последняя четверть XIX – начало XX вв.)*, отв. ред. Р. П. Гришина. Санкт Петербург: Алетейя, 2007.
- Кузьмичева, Людмила В. „Воспоминания С. Н. Смирнова как источник по истории сербско-русских отношений в годы Первой мировой и Гражданской войн“. *Славяне и Россия: Славяне и Россия в системе международных отношений*, отв. ред. С. И. Данченко. Москва: Институт славяноведения РАН, 2017.
- Кузьмичева, Людмила В. „Деятельность Сергея Николаевича Смирнова при Королевском Дворе Югославии (1918–1941)“. *Русский некропол в Белграде. Символ исторической дружбы*, ред. М. Радоевич, М. Кович. Белград: Фонд поддержания, восстановления и сохранения комплекса историко-мемориальных памятников в Республике Сербии „Русский некропол“, Институт полит. и эконом. диалога, 2014.
- Кузьмичева, Людмила В. „Русское платье сербской принцессы. Свадьба Елены Карагеоргиевич и Иоанна Константиновича Романова“. *Родина*, март 2006, Спец. выпуск: Черногория и Россия.
- Кузьмичева, Людмила В. „Правящие династии Сербии и Черногории в восприятии представителей Дома Романовых в конце XIX- начале XX в.“ *Человек на Балканах: Власть и общество: опыт*

взаимодействія (конец XIX – начало XX в.), отв. ред. Р. П. Гришина. Санкт Петербург: Алетейя, 2009.

- Кузьмичева, Людмила В. „Представители Императорского Дома Романовых о Карагеоргиевичах и Петровичах“. *Нововековне српске династије у мемоаристици*, ур. П. Крестић, Т. Живковић. Београд: Историјски институт, 2008.
- Кузьмичева, Людмила В. „Семья великого князя Константина Константиновича Романова на балканских дорогах“. *Романовы в дороге: Путешествия и поездки членов царской семьи по России и за границу*, отв. ред. М. В. Лескинен, О. В. Хаванова. Москва – Санкт Петербург: Нестор-История, 2016.
- Кузьмичева, Людмила В. „Сербская тема в императорском Доме Романовых в годы Первой мировой войны“. *Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке*, Сборник статей, ред. кол. К. В. Никифоров, М. Белаяц. Москва: Институт славяноведения РАН, 2016.
- Курчатова, Ольга М. *Переворот в Сербии 29 мая 1903 г. как объект внимания внешней политики и общественного мнения России*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, и. н., Саратов, 2008.
- Лыкова, Людмила А. *Следствие по делу об убийстве российской императорской семьи*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2007.
- Лыкова, Людмила А. *Убийство императора Николая II*. Москва: Белый город, 2015.

Lyudmila Kuzmicheva
The Faculty of History,
Lomonosov Moscow State University

The Karađorđevićs and the End of the Romanov Dynasty

Summary: The relations between the two ruling dynasties: the Romanovs (in Russia) and the Karađorđevićs (in Serbia) in the early 20th century was chronologically looped by the dramatic events: the assassination of King Alexander Obrenović in 1903 and the regicide in Russia in 1918. The problem of the strength of the monarchical system was urgent for both countries. This paper analyses the way the representatives of the two dynasties helped each other during the trials of the World War I and the Russian revolution, and raises the question of the Karađorđevićs' attitude towards the fall of Romanov dynasty. Two dynasties were bound by mutual agreements and obligations, family ties and personal sympathy. In fact, Serbia remained the only reliable ally for representatives of the Romanov dynasty and Russian monarchists. On the other side, the Serbian government adopted a passive attitude towards the destiny of the Tsar family and other members of the Romanov dynasty. This attitude was largely caused by the position of the Serbian envoy to Russia, Miroslav Spalajković, who embraced the February revolution with joy and enthusiasm, welcoming the collapse of the monarchical system in Russia. Spalajković did not show a proper initiative for rescuing the son-in-law of the Serbian king Prince Ivan Konstantinovich Romanov and his wife Jelena Petrovna. S.N. Smirnov, who had shared imprisonment with Elena Petrovna Romanova, testified in his memoirs about the passivity of the Serbian side in the matter of her release.

Key words: Romanov dynasty, Karađorđević dynasty, Princess Jelena Petrovna Romanova, murder of the Tsar family in Yekaterinburg, Serbian envoy to Russia Miroslav Spalajković, memoirs of Sergei Nikolaevich Smirnov, inter-dynastic ties between Russia and Serbia